

ČESI

V etnickej štruktúre Slovenska sú Česi v súčasnosti treťou najpočetnejšou národnostnou menšinou. Takúto pozíciu zaujali iba nedávno, keď sa rozpadla Československá federatívna republika na dva samostatné štáty Čechov a Slovákov (1993). Lenže história Čechov na území Slovenska siaha až do hlbokého stredoveku a k počiatkom formovania uhorského štátu. V priebehu tohto viac ako tisícročného obdobia historici zaznamenali rôzne motívy a aj viaceré migračné prúdy, ktoré privádzali príslušníkov českého etnika na Slovensko. Pokúsime sa preto priblížiť najvýznamnejšie etapy príchodu Čechov na naše územie a zároveň aj charakterizovať historické okolnosti, ako aj politické, kultúrne a ďalšie dôsledky, ktoré sa spájali s týmito migráciami.

V službách a zrážkach s uhorským kráľovstvom v období stredoveku

Nakoľko medzníkom, od ktorého je opodstatnené odvíjať etnickú históriu Slovákov a Slovenska, je doba okolo roku 1000 nášho letopočtu, na tomto mieste nebudeme rozoberať spolužitie predkov dnešných Čechov a Slovákov v spoločnom štáte vo veľkomoravskom období pod vládou Svätopluka. Preto za najstaršie doklady prítomnosti Čechov na území Slovenska možno označiť písomnosti z 12. a 13. storočia, ktoré nás informujú o usadzovaní sa českých hostí v komitátoch horného Uhorska. Prilákali ich sem obchodné záujmy a rôzne výhody garantované uhorskými panovníkmi. Okrem toho do služieb uhorských kráľov prichádzali aj českí rytieri, ktorí si za vojenské zásluhy vyslúžili rozsiahle majetky a šľachtické výsady. K najznámejším osobnostiam a rodom českého pôvodu z tohto obdobia patrí komes Bohumír/Bogomer a rozvetvené rody jeho potomkov v Liptove, taktiež aj rody Ludanickovcov, Bogatovcov-Radvanovcov a ďalšie.

K intenzívnejšiemu prúdu českých prisťahovalcov došlo hlavne v súvislosti s husitskou revolúciou. Najskôr to boli odporcovia husitizmu z radov českej šľachty a vzdelancov, ktorí ponúkli svoje služby uhorskému kráľovi. Usadili sa v Bratislave a na panstve významného šľachtica českého pôvodu Stibora zo Stiboríc, ktorý bol od sklonku 14. storočia pánom dvoch desiatok hradov a jedným z najvýznamnejších feudálov Uhorska. V rokoch 1428–1435 začali na územie Slovenska pravidelne prenikať aj české husitské vojská. Obyvateľstvo Slovenska zažilo hlavne tú horšiu stránku husitizmu, ktorou boli desiatky vyrabovaných a vypálených dedín, miest a mestečiek. V lepšom svetle vyznieva pôsobenie Jána Jiskru a bratříkov. Odhaduje sa, že v období 1440–1467 sa do služieb Habsburgovcov dostalo okolo 5 tisíc

husitských bojovníkov. Z nich mnohí sa sobášom dostali do rodinných zväzkov so slovenskými zemianskymi a šľachtickými kruhmi, takže sa na Slovensku aj natrvalo usadili. Vďaka týmto kontaktom, ako aj vzdelávaniu študentov zo Slovenska na Karlovej univerzite v Prahe, začala sa čeština vo funkcii písomného jazyka udomáčať aj na Slovensku. Zaiste nie je náhodné, že prvá po česky písaná listina na Slovensku, vznikla v prostredí pôsobenia Stibora zo Stiboric (LUKAČKA 2002:34–35).

Náboženský exulanti po bitke na Bielej hore

Ďalší prílív migrantov z Čiech na územie Slovenska súvisel s protireformačným hnutím, ku ktorému došlo po bielohorskej porážke českého stavovského odboja (1620). V zmysle protireformačných patentov Ferdinanda II. z rokov 1624–1628 museli sa protestanti do šiestich mesiacov prinavrátiť do lona katolíckej cirkvi, alebo sa vystáhnovať z vlasti. Právo vystáhnovať sa (*ius emigranti*) sa nevzťahovalo na poddanské vrstvy obyvateľstva, ale iba na príslušníkov šľachty, duchovenstva a mešťanov. Odhaduje sa, že počet náboženských exulantov z Čiech a Moravy dosiahol okolo 4 tisíc osôb. Rozprchli sa po mnohých európskych krajinách, avšak prevažná časť opúšťala svoju domovinu v nádeji, že sa po zvrátení rekatolizačných tlakov opäť vrátia domov. Zrejme z takýchto predstáv vychádzalo rozhodnutie mnohých vyhnancoV usadzovať sa v pohraničných oblastiach susedných krajín, v blízkosti českých a moravských hraníc – Sasko, Lužica, Sliezske a Uhorsko. Po roku 1628 stovky náboženských utečencov, hlavne z Moravy, našlo útočisko aj na území Slovenska. V tom čase sa rekatolizačné aktivity v Uhorsku iba rozbiehali a treba poznamenať, že ani neskôr nenadobudli takú radikálnu, nezmieriteľnú a krutú podobu, ako v českých krajinách. Usadzovali sa hlavne v Nitrianskej a Trenčianskej stolici. Najvýznamnejšími strediskami príslušníkov *Jednoty bratskej* sa na západnom Slovensku stali Púchov, Lednica a Skalica. Menšie skupinky sa dostali aj do okolia banských miest a do viacerých východoslovenských miest (Levoča, Kežmarok, Prešov, Bardejov a iné). Mnohé rodiny českých náboženských exulantov sa usadzovali aj na feudálnych panstvách Rákocziovcov, Révaiovcov, Váριοvcov, Nádašdyovcov a ďalších hornouhorských zemepánov.

Protestantské vierovyznanie bolo nielen hlavnou príčinou vynúteného odchodu náboženských exulantov z Čiech a Moravy, ale aj jedným z činiteľov, pôsobiacich na organizáciu života týchto vystáhovalcov v novej domovine. Vedúce osobnosti *Jednoty bratskej* sa na exil cieľvedome pripravovali. Dbali, aby sa odchádzajúci príslušníci nerozptyľovali, ale usadzovali sa spoločne v početnejších skupinách v blízkosti

vieroučených/cirkevných stredísk. Tým sa mali vytvoriť predpoklady a podmienky pre zachovanie viery a z nej odvodených princípov komunitného života. Za informácie o jeho podobe vďačíme zaťovi Jána Amosa Komenského – Figulovi Jablonskému, ktoré zhrnul do listu o dojmoch z cesty, ktorú vykonali títo dvaja v roku 1650 za spoločenstvami Jednoty bratskej v Skalici, Púchove a Šarišskom Potoku. Z tohto opisu sa dozvedáme, že členovia náboženskej obce predstavovali zároveň aj akési hospodárske spoločenstvo. Pracovali spoločne podľa určitých profesií a výťažok odvádzali do spoločnej pokladnice. Obec ako celok spravoval jeden alebo dvaja kňazi, traja až štyria dozorcovia a jeden hospodár, ktorých si volili. Každý deň sa schádzali k spoločným ranným a večerným modlitbám a v nedeľu k slávnostnejším službám Božím. Každá rodina bývala samostatne, avšak dielne, stajne a príslušný inventár mali spoločné. Taktiež aj pekárne a kuchyne. Spoločne obedovali, lenže ženy a muži oddelene. Spôsob života náboženských obcí Jednoty bratskej má viaceré zhodné črty so spôsobom života na spoločných dvoroch habánskych novokrstencov z uvedeného obdobia na západnom Slovensku (FRANKOVÁ 1994:13).

Popri šľachte a duchovenstve, najviac náboženských exulantov sa zoskupoval z radov českého a moravského meštianstva, ktorého príslušníci sa venovali hlavne rôznym remeselníckym profesiám a obchodu. Všade tam, kde sa na Slovensku usadili, prinášali nielen bežné, ale aj neobvyklé remeslá, no hlavne nové a vyspelejšie výrobné postupy. Buďto si zorganizovali vlastné cechy, alebo sa začlenili do jestvujúcich. Boli to predovšetkým títo exulanti, ktorí sa zaslúžili o vynikajúcu povesť myjavských pytlíkárov, brezovských garbiarov, senických zvonolejárrov, skalických súkeníkov atď. (ŽBIRKOVÁ 2001:13).

S exulantmi z Čiech a Moravy sa spája aj rozvoj školstva a vzdelanosti na Slovensku. Keďže príslušníci protestantskej Jednoty bratskej vychádzali z reformačného odkazu Martina Luthera, pri rozvíjaní jeho náboženských a humanistických ideí kládli dôraz na to, aby sa vzdelanosť, duchovný život a aj literárna tvorba rozvíjali vo vlastnom národnom jazyku. S českými a moravskými náboženskými exulantmi sa dostali na Slovensko aj príslušníci inteligencie, hlavne kňazi a učitelia. Keďže mnohí z nich sa venovali aj duchovnej a literárnej tvorbe, touto svojou činnosťou priaznivo vplývali aj na rozvoj vzdelanosti a kultúry v obklopujúcom slovenskom prostredí. Z predstaviteľov českej a moravskej inteligencie, ktorí zasiahli aj do kultúrneho a vzdelanostného života Slovákov, pripomeňme si aspoň tých najvýznamnejších. Medzi nich sa zaradil predovšetkým exulant z Tešína Juraj Tranovský (1592–1637), spisovateľ a autor evanjelického kancionálu *Cithara Sanctorumj*. Jeho prvé vydanie vyšlo v roku 1636 v Levoči a pod názvom *Tranoscius* sa táto zbierka náboženských piesní stala prvou veľkou knihou duchovnej kultúry na Slovensku. Ďalším tvorcom z radov

českých náboženských exulantov bol Jakub Jakobeus (1591–1645). Svojim silným národným uvedomením, ktoré si priniesol zo svojej vlasti, zohral neobyčajne významnú úlohu aj v národnouvedomovacích procesoch Slovákov. Hlavne svojou básnickou skladbou *Gentis Slavonicae Lacrume, suspiria et vota/Slzy, vzdychy a prosby slovenského národa*, ako aj spisom *Gentis Slavonicae delineatio/Živý náčrt slovenského národa*, ktoré sa stali prameňom poznania dejín a prostriedkom národnobuditeľských snáh Slovákov v 17.–18. storočí. S českými a moravskými exulantami Jednoty bratskej na Slovensku udržiaval kontakty aj Jan Amos Komenský (1592–1670). Napriek tomu, že jeho návštevy a pobyt na Slovensku boli len príležitostné a krátkodobé, jeho názory a diela významnou mierou ovplyvňovali rozvoj slovenského kultúrneho života tých čias. Komenského diela patrili v druhej polovici 17. storočia k najčastejšie vydávaným knihám. Zaslúžili sa o to aj niektoré kníhtlačiarne, ktoré významne prispievali k rozvoju knižnej produkcie vďaka kníhtlačiárom spomedzi českých a moravských exulantov. Boli to hlavne kníhtlačiarne v Levoči, Trenčíne a Žiline (FRANKOVÁ 1994:12, ŠMATLÁK 1994:).

Keď sa na sklonku 17. storočia zosilnil protireformačný tlak aj v Uhorsku, viaceré zbory Jednoty bratskej museli zmeniť svoje dovtedajšie sídla. Doposiaľ azda najznámejší je takýto postup skalického zboru. Jeho správca Jan B. Tobian, blízky spolupracovník a posol J. A. Komenského, pre zhoršujúce sa pomery zboru v Skalici, rozhodol sa presídliť toto bratské spoločenstvo do kalvínskeho prostredia v Reci neďaleko Senca (1671). Hoci tento česko-bratský zbor nebol početný, mal bohatý duchovný život. Spája sa s ním duchovná a pedagogická činnosť českého ľudového kazateľa, farára a učiteľa Jána Antonína Valesia/Valeša. V 17. storočí si tu postavili renesančnú modlitebňu, ktorá dodnes slúži veriacim. V kultúrnej pamäti tunajších občanov sa doposiaľ traduje spomienka na maľbu husitského kalicha v tejto kaplnke. Reca sa zároveň stala dokladom, že českí náboženski exulanti sa usadzovali nielen v mestskom a slovenskom, ale aj v dedinskom a maďarskom protestantskom prostredí (ŽBIRKOVÁ 2001:26).

Migrácia Čechov na Slovensko sa nezastavila ani v období 18. a 19. storočia. Spájala sa jednak s rozvíjaním idey česko-slovenskej vzájomnosti a potom aj s rozvojom kapitalizmu a priemyselnej výroby. Napriek tomu, že uhorská vláda sa programovo snažila minimalizovať účasť Čechov na súkromnom podnikaní a v slobodných povolaniach, hlavne tým, že im neudelovala uhorské občianstvo, príliv Čechov sa nezastavil. V druhej polovici 19. storočia prichádzali na Slovensko hlavne českí odborníci, ktorí sa uplatňovali na výstavbe Košicko-bohumínskej železnice, na rozbiehajúcej sa výrobe v textilných, drevárskych, papierenských, sklárskych, potravinárskych, tlačiarenských a ďalších podnikoch.

Českí špecialisti sa vo väčšom alebo menšom počte usadzovali v každom významnejšom meste Slovenska. Medzi mestá, v ktorých sa skoncentroval väčší počet českých prisťahovalcov, patril aj Turčiansky Svätý Martin, ktorý sa po založení Matice slovenskej (1863) stal centrom slovenského národného života. Práve preto začali do Martina prichádzať aj predstavitelia českej kultúry. Medzi nimi napr. Adolf Heyduk, Rudolf Pokorný, Jan Harrach, Jaroslav Věšín, Jan Koula, Tomáš Garrigue Masaryk, Hanuš Schwaiger a ďalší, ktorí týmito návštevami propagovali a napĺňali ideu československej vzájomnosti. Zvyčajne sa zúčastňovali na významných národných podujatiach Slovákov, patrili k prominentným hosťom Turčianskeho kasína a dostávali sa aj na titulné stránky slovenskej tlače. Do Martina však prichádzali, a tam sa so svojimi rodinami natrvalo usadili aj viaceré menej známe české osobnosti, ktoré však zohrali v dejinách turčianskej metropoly neobyčajne prínosnú úlohu.

Jedným z prvých Čechov, ktorý sa v polovici 19. storočia usadil a aj oženil v Martine, bol obuvnícky majster Jozef Horáček. Jeho syn Jozef prevzal otcovu dielňu, no zároveň vynikol aj ako ochotnícky herec v Slovenskom spevokole. Najznámejším potomkom sa však stal jeho vnuk, významný martinský kníhkupec a vydavateľ Ján Horáček. Ďalším martinským Čechom bol Karol Peterek. Po sobáši s manželkou, pochádzajúcou z neďalekých Necpál, si v Martine otvorili hostinec, v ktorom sa hrávali slovenské divadelné predstavenia. Finančne a aj organizačne sa podieľali na usporadúvaní a činnosti najvýznamnejších slovenských národne orientovaných podujatí a ustanovizní. Z Moravy prišli, v Martine sa usadili a aj poženili traja bratia Čechotkovci, ktorí sa na Slovensko dostali pri výstavbe Košicko-bohumínskej železnice. V Martine sa začlenili medzi uznávaných mešťanov a zanietých národovcov. S rozvíjaním národného centra v Martine súvisel aj rozmach hospodárskych a podnikateľských aktivít, ktoré sem pritiahli viacerých českých špecialistov. Bol to predovšetkým Kníhtlačiarsky účastinársky spolok, ktorého vedúcim sa stal z Prahy povelaný tlačiarsky odborník František Ander (1869). Do Martina si priviedol nielen početnú rodinu, ale aj viacerých kvalifikovaných sadzačov. Jedna z jeho dcér – Božena, sa stala manželkou martinského fotografa, publicistu, spisovateľa a etnografa Pavla Socháňa. Zásluhou Fraňa Andera sa v Martine usadila celá plejáda vynikajúcich českých tlačiarskych odborníkov (sadzačov, písmolejárov, typografov, korektorov, strojmajstrov), spomedzi ktorých spomeňme aspoň Rudolfa Mitrovského, Vojtecha Strunečka, Fraňa Šulca, Václava Vyhnisa, Jána Štróbla, Rudolfa Slezáka a Jozefa Skotteka. Je teda zrejmé, že základy polygrafických úspechov chýrečnej martinskej Neografie sú späté práve s týmito osobnosťami. Ďalším profilujúcim priemyselným podnikom Martina sa stala známa „Stoličkova“ fabrika (1889), v ktorej sa vyrábal nábytok z obýbaného dreva. Najvýznamnejším technickým správcom

a neskorším riaditeľom sa stal Ján Halla (1907), ktorý pred nástupom do týchto funkcií pracoval ako vedúci dielne v Thonetovej fabrike vo Vsetíne. Podľa jeho návrhov bol vyrobený nábytok pre mnohé slovenské podniky a inštitúcie, aj pre novú budovu martinskej Tatra banky. Aj pri otváraní martinského pivovaru (1893) povolali odborníka z Čiech, ktorým bol sládek Jan Mattuš, ktorý dovtedy pôsobil ako vrchný sklep majster mestského pivovaru v Plzni. Po ňom nastúpil do funkcie spilkara, sklep majstra a variča piva Alois Čermák. Možno zhrnúť, že uvedení špecialisti z Čiech, Moravy a Sliezska, či už prišli z vlastných podnetov, alebo prijali ponuky či pozvania z martinských podnikov, založili si tu rodiny a zúčastňovali sa aj na rôznych podujatiach slovenského národného života. Postupne sa zžili s novým prostredím, stali sa Martinčanmi. A svojim odborným pôsobením prispievali ku kultúrnemu a hospodárskemu rozvoju Martina, Turca aj celého Slovenska v čase, keď si Slováci ešte len projektovali svoju národnú a štátnu suverenitu (ĎURIŠKA 2000:122).

Migrácia Čechov na Slovensko po vzniku Československá republika (1918)

Zásadný prelom, čiže výrazná zmena v početnosti a v sociálnom rozvrstvení českých prisťahovalcov na Slovensku, nastal až po rozpade Rakúsko-uhorskej monarchie a po vzniku Československej republiky. Vznik spoločného štátu Čechov a Slovákov zastihol štátotvorné národy na značne rozdielnom stupni kultúrneho a hospodárskeho rozvoja, ako aj národného uvedomenia. Slabšia pripravenosť na riešenie nových úloh bola na slovenskej strane. Hlavným problémom bol nedostatok primerane vzdelaných a formujúcemu sa štátu oddaných ľudí. Na zmýšľaní málopočetnej slovenskej inteligencie sa navyše prejavovali dôsledky maďarizácie, takže značná časť sa odmietala zapojiť do budovania nového štátu, mnohí zo Slovenska aj emigrovali. Počítat sa nedalo ani s príslušníkmi maďarskej, nemeckej a židovskej inteligencie, a to z politických aj jazykových dôvodov. To spôsobovalo, že pri preberaní politickej moci sa na Slovensku zápasilo s nedostatkom administratívnych a ďalších odborne pripravených kádrov. Za takejto situácia najschodnejším riešením bolo presunúť na Slovensko potrebných špecialistov z českých krajín. Naznačené rozdiely pomerov v Čechách a na Slovensku vyplynuli z predchádzajúceho vývinu. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní (1867) rakúska časť monarchie sa uberala cestou viacnárodnostného štátu. Preto etnicky české územia boli spravované českými úradníkmi a úradným jazykom tam bola čeština. Naproti tomu Uhorsko sa uberalo cestou budovania maďarského národného štátu, takže kto sa chcel uplatniť v jeho administratíve, musel sa aspoň formálne hlásiť za Maďara a úradovať v maďarčine.

Hneď po politickom prevrate a vyhlásení vzniku Československej republiky (28. 10. 1918), sa na program dňa dostal aj príchod českej inteligencie, aby sa mohlo začať s preberaním a budovaním štátnej správy, policajných útvarov, armády, železníc, pôšt, zdravotníctva, súdnictva a pravdaže aj školstva. Bez účasti českej inteligencie a príslušných špecialistov by sa tieto odvetvia s celoštátnou pôsobnosťou nedali na území Slovenska uviesť do chodu. Predovšetkým tým možno vysvetliť, že oproti roku 1910, keď na Slovensku žilo približne 8 tisíc Čechov, v roku 1921 ich počet vzrástol na 71 733 a v roku 1930 až na 120 926 osôb. Začiatkom tridsiatych rokov pôsobilo na Slovensku vo verejných službách a slobodných povolaniach 50 111 Čechov, ktorí tu boli usadení aj so svojimi rodinami (RYCHLÍK 2000:5–6). Politickí predstavitelia novoutvorenej Československej republiky sa usilovali docieľiť, aby sa na Slovensku namiesto dovtedajších maďarských úradníkov do každého úradu dostal republike verný Slovák alebo Čech, s výnimkou zmaďarizovaných Slovákov. Takže nielen málo schopných ľudí, ale aj nedostatok spoľahlivých ľudí bol dôvodom silnej imigrácie z českých zemí (LUTHER 2000:56).

Otázky úlohy Čechov na Slovensku po vzniku Československej republiky sa pomerne skoro stala predmetom rozporuplného hodnotenia. Nespochybňoval sa ich politický, národohospodársky a ani kultúrny prínos pre rozvoj Slovenska a jeho postupné vyrovnávanie s českými zemiami. Ťažisko sporov sa sústreďovalo predovšetkým na neprimeraný počet Čechov, ktorí boli na Slovensku umiestňovaní v štátnych a verejných službách. Poukazovalo sa na to, že na Slovensko prišlo nielenže viac českých zamestnancov, než Slovensko potrebovalo, ale že s odborníkmi s požadovanou kvalifikáciou prichádzali z Čiech aj nízkokvalifikovaní úradníci, vrátnici a školníci, ktorých pracovnú náplň by boli schopní vykonávať aj Slováci. Terčom kritiky sa stalo aj zvýhodňovanie českých zamestnancov, ktorí najmä v prvých rokoch pôsobenia na Slovensku dostávali k štandardnému mesačnému platu aj diéty. Aj princíp prideľovania miest v štátnych službách, podľa členstva vo vládnych politických stranách, alebo na základe preukazu legionára, nahrával viacej českým uchádzačom, pretože v českých zemiach boli početnejšie zastúpení ako na Slovensku. Slováci mali výhrady aj k praktikám, akými sa uvádzali do života princípy jednotného československého národa a jednotného československého jazyka. V zmysle jazykového zákona z roku 1922 bolo zavedené paralelné používanie češtiny a slovenčiny na celom území štátu, pričom na území Čiech sa mala ako úradný jazyk používať čeština a na území Slovenska slovenčina. Podstata sporu spočívala v tom, že z právneho hľadiska českí úradníci a zamestnanci neboli nútení učiť sa po slovensky. Znalosť slovenčiny sa vyžadovala len od učiteľov národných/základných škôl. Takíto učitelia sa spravidla naučili po slovensky, avšak

českí profesori na Komenského univerzite v Bratislave demonštratívne prednášali v češtine. Po slovensky sa naučila aj časť českých úradníkov, avšak väčšina nielenže hovorila ale aj úradovala v češtine (RYCHLÍK 2000:6, LUTHER 2000:54).

Naznačili sme niektoré z argumentov, ktoré nacionalisticky a autonomisticky orientovaná politická reprezentácia na Slovensku využívala na vyvolávanie protičeských nálad. Ich stupňovanie vyvrcholilo, keď na základe Mníchovskej dohody došlo k rozbitiu Československej republiky a následnému utvoreniu Slovenskej republiky (14. marec 1939) a Protektorátu Čechy a Morava. Dovtedajšie politické požiadavky „Slovensko Slovákom“ radikálni nacionalisti vyhrotili do požiadavky bezpodmienečného odchodu Čechov zo Slovenska. Využívali k tomu aj protičeské heslá „Česi peši do Prahy, a to hneď!“ alebo „Čecha do mecha a mech do Dunaja!“. Vláda Slovenskej republiky, povzbudená novou politickou konšteláciou, rozhodla sa vyriešiť otázku Čechov ich odsunom zo Slovenska. Do 30. júna 1939 odišlo zo Slovenska viac ako 17 tisíc českých zamestnancov, čo s ich rodinnými príslušníkmi predstavovalo okolo 50 tisíc osôb. Počas druhej svetovej vojny dosiahol počet vyst'ahovaných Čechov okolo 63 tisíc osôb. Na Slovensku zostalo len približne 30 tisíc Čechov, ktorí boli zamestnaní v súkromnom sektore a slobodných povolaniach. Zo štátnych zamestnancov zostalo len niekoľko stoviek, ktorým slovenská vláda udelila výnimku, v záujme využitia ich výnimočných odborných kvalít (BYSTRICKÝ 2000:28–29).

Českí prisťahovalci sa na Slovensku neusídľovali v kompaktnějších regionálnych zoskupeniach, ale rozptýlene po celom jeho území. Keďže sa uplatňovali predovšetkým ako štátni zamestnanci vo verejnej správe, na polícii, železničiach, poštách, v školstve, súdnictve, bankovníctve, ako aj v rôznych priemyselných a ďalších hospodárskych odvetviach, a napokon aj v slobodných povolaniach, usadzovali sa predovšetkým v mestách. Iba malá časť Čechov na Slovensku zakotvila aj vo vidieckom alebo poľnohospodárskom prostredí. Z tejto kategórie zmienku si zaslúžia českí roľníci, ktorí sa usadzovali na južnom Slovensku. Hlavne na Žitnom ostrove, a to v novoutváraných osadách, ktoré vznikli na veľkostatkárskej pôde, skonfiškovanej a rozparcelovanej v zmysle zákona o pozemkovej reforme z rokov 1919/1920. Takýmto spôsobom vzniklo asi 60 kolónií, osídlených slovenskými a českými „kolonistami“, ktorých cieľom bolo rozrušiť kompaktnosť a znížiť koncentráciu maďarského etnika v regiónoch južného Slovenska. V dôsledku politických zmien v období druhej svetovej vojny prevažná časť českých a slovenských kolonistov opustila tieto osady. Viaceré z nich však pretrvali až do súčasnosti – Miloslavov, Kvetoslavov, Hurbanova Ves a ďalšie (ZELINOVA 2000:35. LISZKA 2003:114).

Českí prisťahovalci si na Slovensku takmer počas celého predvojnového a medzivojnového obdobia uchovávali základné črty svojej kultúrnej výbavy. Predovšetkým tí, ktorí prichádzali aj so svojimi rodinami, ako aj tí, ktorí vo väčších mestách alebo formujúcich sa priemyslových centrách, vytvárali tzv. „malé české kolónie“. Odlišnosti ich kultúry a spôsobu života boli iba čiastočne späté s ich odlišnou etnicitou, čo sa prejavovali pretrváváním ich českého povedomia, ako aj pretrváváním češtiny vo funkcii jediného, resp. hlavného jazyka. Znalosť slovenčiny a bilingvizmus boli v tom čase ešte len v počiatkoch štádia. Prevažná časť kultúrnych charakteristík u českých prisťahovalcov nebola podmienená etnicky, ale sociálnymi a kultúrnymi činiteľmi. Vyplývali z odlišnej vzdelanostnej a kultúrno-civilizačnej úrovne ich pôvodného českého prostredia, ako aj zo spoločenského statusu ich aktuálneho socioprofesionálneho začlenenia a účinkovania. V súvislosti s rozvíjaním textilného priemyslu v ružomerskom Rybárpoli sa na základe etnografických pozorovaní konštatovalo, že väčšina tamojších českých robotníkov prišla z vyspelých priemyselných aglomerácií českých krajín, z ktorých si priniesli výrazné črty robotníckej kultúry a urbanizovaného životného štýlu. Navyše aj dorozumievanie nielen v češtine ale aj v nemčine. Za takýchto daností sa ako hlavný znak etnicity Čechov nevnímala čeština, ale súhrn tých prejavov ich každodenného života, ktorými sa Česi odlišovali od obklopujúceho slovenského prostredia s pretrvávajúcimi prejavmi tradičnej kultúry. Prostredie českých komunit sa vyznačovalo odlišne usporiadanými vzťahmi v s rovnoprávnym postavením žien. České prostredie bolo oproti slovenskému aj oveľa sekularizovanejšie, čo sa prejavovalo vo vlažnej religiozite a bežnom výskyte ateizmu. S oslabeným vzťahom k náboženstvu zrejme súviselo, že kremácia ako moderný spôsob pochovávanía sa na Slovensku začal udomáčňovať najskôr v českých komunitách, z ktorých sa grupovali aj prví členovia z českých krajín propagovaného „Spolku priateľov žehu“. Spôsob života českých kolónií ozvlášťoval aj faktor voľného času, čo sa odrazilo na jeho využívaní rôznymi spoločensko-zábavnými, spolkovými, osvetovo-vzdelávacími, rekreačnými a ďalšími aktivitami. Súčasťou takýchto podujatí boli aj prejavy českých hudobných, piesňových, tanečných a aj gastronomických tradícií, ktoré sa priniesli z rodných krajov (ČUKAN 1993:190, ZELINOVÁ 2000:36, 2001:).

Po skončení druhej svetovej vojny bola Československá republika obnovená v predvojnovnej územnej a politickej celistvosti. Namiesto masarykovskej koncepcie jednotného československého národa sa v obnovenej republike uplatnil princíp dvoch suverénnych národov – Čechov a Slovákov. Vďaka účinkovania českých profesorov na slovenských stredných a vysokých školách v medzivojnovom období, na Slovensku vyrástol

dostatočný počet príslušníkov inteligencie, aby sa jednotlivé úseky verejnej správy a štátnych služieb mohli zaoberať bez organizovaného prísunu zamestnancov z českých krajov. Napriek tomu k pracovnej migrácii Čechov na Slovensko dochádzalo aj v povojnovom období. Súvisela jednak s účinkovaním dôstojníckych kádrov v armádnych útvaroch rozmiestnených na území Slovenska. No hlavne s potrebou kvalifikovaných odborníkov v priemyselných odvetviach, ktoré sa na Slovensku začali rozvíjať s programovou industrializáciou po roku 1948. V tomto období sa prisťahovalci z Čiech už nezoskupovali do etnických komunit či kolónií, aké sa utvárali v predchádzajúcich obdobiach. A ani celková početnosť príslušníkov českého etnika sa v tomto období ani zďaleka nepriblížila stavu z medzivojnových rokov.

O pozícii národnostnej menšiny po vzniku Slovenskej republiky (1993)

Zánik Československej federatívnej republiky a vznik dvoch samostatných štátov v roku 1993 – Českej republiky a Slovenskej republiky priniesol pre Čechov na Slovensku, ako aj pre Slovákov v Čechách, novú situáciu. Dovtedy Česi aj Slováci mali rovnaké československé štátne občianstvo bez ohľadu na to, v ktorej časti Československa žili. Navyše, dve desaťročia (1918–1938) sa medzi Čechmi a Slovákmi nerozlišovala ani ich národnostná identita, pretože Česi aj Slováci boli príslušníkmi jednotného československého národa. V období funkčného jestvovania Československej republiky (1918–1992), s výnimkou vojnových rokov (1938–1945), trvalé usídlenie Čechov na Slovensku sa chápalo ako prítomnosť príslušníkov štátotvorného národa, ktorí sami seba nepociťovali ako príslušníkov etnickej minority, a neboli takto reflektovaní ani zo slovenskej strany. Situácia sa radikálne zmenila ku dňu 1. januára 1993, keď po rozpade dovtedajšieho spoločného štátu vznikli dva samostatné a suverénne štáty. Touto zmenou boli Česi v novoutvorenej Slovenskej republike postavení pred neobyčajne závažný a aj zložitý problém. Buďto sa rozhodnú pre občianstvo Slovenskej republiky a stratia tak podľa platných zákonov občianstvo Českej republiky, čím sa v Slovenskej republike, kde žili mnohé roky ako plnoprávni občania, stanú zo dňa na deň cudzincami. Takáto traumatizujúca situácia pretrvávala do roku 1999, keď novelizácia príslušného zákona v ČR umožnila mať dvojité občianstvo.

Nová situácia po vzniku Českej republiky a Slovenskej republiky priniesla na program dňa potrebu, aby sa česká komunita na Slovensku etablovala na národnostnú menšinu a aby sa zabezpečili podmienky jej minoritného života. Určitý pocit existenčnej neistoty a akéhosi skupinového ohrozenia podnietili príslušníkov českej komunity k založeniu *Spolku Čechov na*

Slovensku (1993). V roku 1994 sa názov tejto ustanovizne zmenil na *Český spolok na Slovensku*, ktorý už nevyjadroval národnosť/etnicitu, ku ktorej sa príslušníci komunity hlásia, ale vzťah k Českej republike (MIŠKUFOVÁ 2000:155). Český spolok na Slovensku je nepolitická, kultúrno-spoločenská organizácia, ktorá združuje Čechov, Moravanov a Sliezanov žijúcich v Slovenskej republike a ich priaznivcov. Cieľom spolku je zachovanie identity českej komunity na Slovensku, rozvíjanie jej života v kultúrnej, vzdelávacej spoločenskej a občianskej sfére. Činnosť spolku sa realizuje prostredníctvom regionálnych organizácií so sídlom v Bratislave, Košiciach, Trnave, Trenčíne, Nitre, Žiline, Banskej Bystrici a Poprade. Český spolok na Slovensku vydáva mesačník *Česká beseda*, ktorý plní významnú informatívnu, integračnú a aj identifikačnú funkciu medzi značne rozptýlenými príslušníkmi českej komunity na Slovensku.

Podľa predchádzajúcich dvoch sčítaní obyvateľstva je česká menšina po maďarskej a rómskej treťou najpočetnejšou v Slovenskej republike. V roku 1991 sa k tejto minorite prihlásilo 59 385 občanov a v roku 2001 46 98 osôb. Uvedený počet českej menšiny je súhrnom osôb, ktoré sa pri týchto sčítaniach prihlásili k českej (52 884/44 620), moravskej (6 037/2 348), sliezskej (405/–) a aj československej (59/–) národnosti. Z týchto štatistických zistení je zrejmé, že proces integrácie českého národa je aj v súčasnosti živým procesom, čo sa prejavilo v etnoidentifikačnej viackoľajnosti príslušníkov českej komunity na Slovensku. Zjednocujúcim činiteľom, ktorý spája Čechov, Moravanov a Sliezanov do jedného celku, je ich vzťah k Českej republike, čiže krajine svojho pôvodu, alebo štátu, ktorého sú občanmi. Avšak príslušníci tohto spoločenstva, pre ktoré sa na Slovensku zaužívalo označenie *česká menšina*, nepociťujú preto pri sčítaniach obyvateľstva v rokoch 1991 a 2001 ani nedeklarovali rovnakú národnostnú príslušnosť. Ak odhliadneme od relatívne malého počtu tých, ktorí sa prihlásili k sliezskej a československej národnosti, nedá sa prehliadnuť pomerne vysoký počet tých, ktorí sa prihlásili k moravskej národnosti. V roku 1991 to bolo 6 037 a v roku 2001 len 2 348 osôb, čo predstavuje približne 10 % resp. 5% podiel z celkového počtu príslušníkov českej menšiny. Nakoľko fenomén moravanstva nie je novým a iba s českou menšinou na Slovensku spätým javom, zaslúži si aspoň stručnú poznámku k jeho genéze a k jeho identifikačným obsahom.

Idea *moravanstva* a problematika *moravského hnutia* má už dlhodobú históriu. Tzv. moravská otázka sa dostávala na program dňa aj vo všetkých prevratných obdobiach československých dejín. Stalo sa tak pri vzniku ČSR v roku 1918, pri jej rozbití v rokoch 1938/39, po jej obnovení v rokoch 1945–1948, pri federatívnom usporiadaní v roku 1968, a nemohlo to byť inak ani po páde totalitného režimu a rozdelení Československa v období 1989–1993. Na

tomto mieste nie sú podstatné problémy genézy moravanstva, ktorého korene siahajú do obdobia Mojžírovcov a veľkomoravskej štátnosti. Pre nás je zaujímavá predovšetkým otázka, z akých zdrojov vyrastá podpora fenoménu moravanstva na Slovensku. Hneď na začiatku možno konštatovať, že ona primárne nevyrastá z prostredia českej menšiny na Slovensku. Hlavným zdrojom vyžarovania tejto idey a súčasnej podpory moravského hnutia je obyvateľstvo na historickom území Moravy, predovšetkým v jej metropolitnom meste Brno a jeho najbližšom okolí. Tak ako v minulosti, aj v súčasnom období bol program moravanstva aktualizovaný ako nanajvýš rozporuplný jav. Pri pokusoch o jeho charakteristiku bolo potrebné rozriešiť viaceré čiastkové problémy: „Spadá moravanstvo do diskusie o národnostných problémoch? Jedná sa o nacionalizmus v zmysle Giddensovej definície zohľadňujúcej identifikáciu s daným národným spoločenstvom? Alebo tu máme do činenia s prejavmi lokálneho nacionalizmu, ktorý vyrástol z opozície k štátnemu nacionalizmu. Možno uvažovať o analógii medzi moravanstvom na jednej strane a škótskym či welšským nacionalizmom vo Veľkej Británii či katalánskym v Španielsku? Alebo tu ide o hľadanie špecifickej identity určitého menšieho spoločenstva v podmienkach rozmáhajúcej sa homogenity a uniformity globálnej spoločnosti vôkol nás? (MAREŠ – RABUČIC 1992:85).

Pri rozpracovávaní tejto problematiky sa dospelo k záveru, že moravské hnutie sa na súčasnej politickej scéne prezentovalo jednak s akcentom na národnostný princíp, a zároveň aj s akcentom na územný a samosprávny princíp. Nie je mojou ambíciou vyjadrovať sa k opodstatnenosti obyvateľov Moravy označovať sa za samostatné etnické spoločenstvo či svojbytný národ. Alebo k ich nároku na naprostú samostatnosť v rámci niekdajšej Československej federálnej republiky, či aspoň krajiniské zriadenie v rámci súčasnej Českej republiky. Mojim zámerom bolo poukázať na to, že myšlienka moravanstva, či už sa v nej zdôrazňuje národnostný alebo územnosprávny princíp, získala si množstvo prívržencov a sympatizantov, ktoré sa začiatkom deväťdesiatych rokov pohybovalo na úrovni jednej tretiny dotazovaných obyvateľov Moravy. Moravanstvo sa teda stalo reálnym sociálnym fenoménom, ktorý zaujal neprehliadnuteľnú pozíciu v názoroch o štátovom usporiadaní republiky, ako aj v diferencovnej identifikácii príslušníkov českého národa na jeho štátnom území, aj v prostredí jeho minorít v zahraničí. Výrazný pokles početnosti tých, ktorí sa na Slovensku v roku 2001 deklarovali ako príslušníci moravskej národnosti signalizuje, žeby sa úloha moravanstva nemala preceňovať.

Po rozdelení česko-slovenskej federácie (1993) sa obyvateľstvo českej, moravskej a sliezskej národnosti stalo po maďarskej a rómskej, treťou najpočetnejšou menšinou. Napriek tomu jej vitalita nie je vysoká. Vyplýva to z toho, že priestorové rozloženie českej menšiny

vykazuje v porovnaní s ostatnými menšinami relatívne nízky stupeň regionálnej koncentrácie. Príslušníci tejto menšiny sú rozptýlení po celom území Slovenska. Početnejšie zoskupenia sa vytvárali iba v najväčších mestách Slovenska. V súčasnosti najpálčivejším problémom českej komunity na Slovensku je zintenzívňujúca sa asimilácia. Popri vysokom stupni sídelnej disperznosti sa na jej urýchľovaní podieľajú zmiešané manželstvá, veľká jazyková príbuznosť češtiny a slovenčiny, ako aj naprostá absencia vzdelávania v materinskom jazyku. Predstavitelia Českého spolku na Slovensku na Slovensku konštatovali, že počas jeho doterajšieho takmer pätnásťročného pôsobenia, ani v jednej z desiatich regionálnych organizácií nebola zaznamenaná žiadosť rodičov o vzdelávanie detí v češtine (MIŠKUFOVÁ 2000:154).

Po vzniku Českého spolku na Slovensku, sformovaní jeho regionálnych stredísk a vyprofilovaní spolkového časopisu Česká beseda, ďalšou významnou ustanovizňou českej menšiny bolo zriadenie Dokumentačného centra českej kultúry na Slovensku (1999). Podobne ako múzeá nemeckej, židovskej, rusínsko-ukrajinskej, maďarskej, rómskej a chorvátskej kultúry, zriadené na pôde Slovenského národného múzea, aj dokumentačné pracovisko pre českú kultúru so sídlom v Martine, prispieva k poznaniu dejín a prítomnosti Čechov na Slovensku. A navyše, aj k osvetleniu najrozličnejších stránok a dôsledkov dlhodobých vzájomných kontaktov českej menšiny so slovenskou majoritou (ZELINOVÁ 2000:66).